

17. **Christensen P. G.** Merezhkovsky and Berdyaev: Leonardo and the meaning of the creative act [Text] / P. G. Christensen // Symposium – 1991. – 45(3) – P. 172–181.
18. Colloque Berdiaev [Text]. – Paris : Institut d'Etudes Slaves, 1978. – 83 p.
19. **Dickens R. S.** Berdyaev's concept of creativity [Text] / R. S. Dickens // Personalist. – 1964. – Vol. 45 – P. 250–254.
20. **Dye James W.** Berdyaev on «Creativity» [Text] / W. Dye James // Personalist. – 1965. – Vol. 46. – P. 459–467.
21. **Lampert E.** Nicolas Berdyaev [Text] / E. Lampert // Modern Christian Revolutionaries. – N.Y. : Donald Attwater, ed., 1947. – 96 p.
22. **Nucho F. N.** Berdyaev's philosophy: The existential paradox of freedom and necessity [Text] / F. N. Nucho. – New York: Anchor Books, 1967. – 228p.
23. **Vallon M. A.** An apostle of freedom: Life and teachings of Nicolas Berdyaev [Text] / M. A. Vallon. – New York : Philosophical Library, 1960. – 370 p.

Надійшла до редколегії 10.01.11

УДК 165

О. С. Токовенко

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ЕВОЛЮЦІЙНА МІЖДИСЦИПЛІНАРНА ПРОГРАМА ДОСЛІДЖЕННЯ КОГНІТИВНИХ СИСТЕМ

Розглянуті можливості тлумачення еволюційної епістемології як між-дисциплінарної програми дослідження когнітивних систем.

Ключові слова: епістемологія, еволюція, міждисциплінарність.

Рассмотрены возможности истолкования эволюционной эпистемологии как междисциплинарной программы исследования когнитивных систем.

Ключевые слова: эпистемология, эволюция, междисциплинарность.

Ways of evolutionary epistemology interpretation as interdisciplinary research programs are studied.

Key words: epistemology, evolution, interdisciplinary.

Еволюційна епістемологія є одним із новітніх напрямів сучасної філософської думки. Нестандартність підходів, які пропонує цей напрям до вирішення філософських проблем, а також масштабність та глибина проблематики, що є її предметним полем, зумовили те, що деякі сучасні дослідники, а саме: Г. Воллмер, Д. Радніцкі, Г. Лоу та інші схиляються до думки, що ідеї цього філософського напрямку слід розглядати як нову коперніканську революцію в епістемології.

Проте, питання щодо того, чи дійсно еволюційна ідея здатна сформувати алгоритми вирішення чисельних проблем сучасної епістемології, або ж еволюційна епістемологія, як стверджують А. Охара, Д. Курьє, У. Джонс та інші «нездатна забезпечити шлях пошуку та внаслідок цього потерпає невдачу у власних межах» [5, с. 29], не отримало поки що своєї остаточної відповіді.

Тому метою цієї статті буде спроба вирішення подібної проблемної ситуації шляхом тлумачення еволюційної епістемології як еволюційної міждисциплінарної програми дослідження когнітивних систем.

На нашу думку, вищенаведені полярні точки зору не розкривають сутності сучасного стану еволюційної епістемології. Незаперечним є той факт, що ця філософська дисципліна надала можливість дещо з інших, еволюціоністських позицій підійти до вивчення процесів пізнання та знання, переосмислити погляди на специфіку пізнавальної діяльності людини. У цьому сенсі можна констатувати, що еволюційна епістемологія формує особливий спосіб розгляду когнітивних проблем, тобто новий зразок або парадигму епістемологічного дискурсу. Крім того, треба враховувати, що еволюційна епістемологія формує особливу систему комплексного еволюційного пояснення когнітивних структур й з цього ракурсу виглядає не тільки новим типом епістемологічного дискурсу, але також міждисциплінарною дослідницькою програмою.

Тлумачення еволюційної епістемології як міждисциплінарної дослідницької програми передбачає уточнення змісту, який вкладається в сучасній науковій літературі в термін «еволюційна епістемологія». Ф. Вандамм, наголошуючи на полісемантичності поняття «еволюційна епістемологія», підкреслює, що сучасні підходи визначають цей напрям або як варіант традиційної епістемології, або як об'єкт її специфікації. У першому випадку епістемологія розглядається у контексті еволюційної проблематики. В іншому – увага акцентується на тому, який тип епістемології потрібен для того, щоб зрозуміти еволюцію. На думку цього автора обидва ракурси розгляду еволюційної епістемології є важливими, втім пріоритетним є її другий ракурс [9, с. 313].

Дещо відмінною виглядає позиція відомих сучасних епістемологів В. Каллебаута та Р. Пінкстена. На їх думку еволюційна епістемологія у сучасних дослідженнях інтерпретується подвійно. Одна група дослідників дотримується думки, згідно якої еволюційна епістемологія пояснює когнітивні системи, а також виникнення та розвиток науки з точки зору біологічної адаптації людини до природного середовища, а також того середовища, яке є наслідком його діяльності. Найбільш радикальна течія прихильників подібної інтерпретації намагається пояснити конструювання, обґрунтування вимог та методів актуального наукового знання з точки зору комбінування дії двох механізмів: «сліпих», випадкових змін та відбору. Інша позиція представлена дослідниками, які стверджують, що еволюційна епістемологія ґрунтується на ідеї про те, що живі системи є системами знання й що для будь-яких форм біологічного пізнання притаманні інваріантні риси [1, с. 24].

На думку ще одного відомого сучасного епістемолога Г. Плоткіна доцільно виокремлювати два взаємопов'язаних, але не тотожних аспекти комплексної оцінки еволюційної епістемології. Перший аспект має відношення до групи питань, які розглядаються в епістемологічному ракурсі в таких філософських напрямках як прагматизм, емпіризм та орієнтованих на процеси обґрунтування знання; подібна проблематика тісно пов'язана з підходом, згідно з яким людина як когнітивному суб'єкту притаманні певні ментальні риси, які є визначальними для його адаптації та еволюції. Теза про те, що здатність до засвоєння на накопичення знання є базовою біологічною рисою людини, викликає значний інтерес з боку філософії науки та одночасно є фундаментальною для будь-якої спроби застосувати еволюційний підхід в психології. Другий аспект еволюційної епістемології корелюється з ідеями еволюційної біології та есплікується у двох базових принципах. Перший полягає у тому, що біологічна система, яка розглядається з точки зору її єдності, є системою знання; сама ж еволюція є процесом, орієнтованим на накопичення та засвоєння знання. Згідно з іншим принципом еволюційна теорія повинна забезпечити єдину оцінку усіх аспектів будь-якої біологічної системи [8, с. 3].

Наведені підходи до розуміння сутності еволюційної епістемології пояснюють різні аспекти того широкого предметного поля, на яке зорієнтовані її когнітивні можливості. Використовуючи як основу існуючі підходи, ми будемо намагатися підійти до аналізу еволюційної епістемології дещо в іншому ракурсі. З нашої точки зору, проблема полягає у визначенні в її сучасному стані основних тенденцій розвитку й на цій підставі прогнозування можливих пріоритетних напрямків розвитку у майбутньому.

На нашу думку, сучасна еволюційна епістемологія – це міждисциплінарна дослідницька програма, яка має за мету створення системи еволюційного пояснення когнітивних структур. У цьому сенсі еволюційна епістемологія значно виходить за межі безпосереднього філософського аналізу та набуває ознак міждисциплінарного синтезу, включаючи в себе аргументацію, розроблену в еволюційній біології, етології, теорії систем, психології розвитку, порівняльній лінгвістиці тощо.

В основі еволюційної міждисциплінарної програми дослідження когнітивних систем знаходяться фундаментальні принципи, які доцільно розглядати як її постулати.

Перший постулат: усі організми мають систему уроджених схильностей до пізнавальної діяльності. Подібні уроджені схильності не можуть мати вигляд статичних структур, але скоріше є динамічними елементами органічних систем, продуктом еволюційного процесу. Будь-яка сучасна теорія, що досліджує уроджені структури пізнавальної діяльності, повинна ґрунтуватися на динамічному, тобто еволюційному баченні реальності.

Другий постулат: уроджена схильність до пізнання є результатом природного відбору, який серед усіх можливих варіантів віддає перевагу тим, які найкращим чином адаптовані до умов оточуючого середовища.

Третій постулат: усі психічні феномени, що існують як у світі людської реальності, так й у світі ментальних сутностей, базуються на біологічних структурах та принципах; біологічна еволюція є передумовою психічної та культурної еволюції.

Четвертий постулат: еволюція повинна бути інтерпретована як пізнавальний процес. Це означає, що будь-яка органічна система акумулює інформацію про своє оточуюче середовище, або як мінімум про певні риси цього середовища. Життя будь-якої органічної системи – процес інформаційного збагачення.

П'ятий постулат: пізнавальна діяльність індивідуального організму базується на досвіді своїх філогенетичних попередників. Когнітивний апарат передбачає існування системи гіпотез, яка детермінує пізнавальну діяльність організму.

Шостий постулат: уроджений когнітивний апарат людини, який є результатом біологічної еволюції, може вийти за власні межі (трансцендуватися) тільки задля реалізації власних цілей, а саме, з метою кореляції власних пізнавальних структур [10, с. 5–8].

Зрозуміло, що біологічна аргументація займає особливе місце в реалізації еволюційної міждисциплінарної програми дослідження когнітивних систем. Р. Каспар у цьому зв'язку підкреслює, що «еволюційна епістемологія, розглянута у своїй єдності, виглядає як міждисциплінарна галузь знань, але її фундаментальні принципи базуються на емпіричних дослідженнях біології» [3, с. 57]. Подібні емпіричні біологічні дослідження дозволили зрозуміти, чому еволюція структур і функцій організмів здійснюється одночасно з розширенням їх інформаційного змісту.

Усі еволюційні епістемологи погоджуються з твердженням, що феномен знання є продуктом еволюції. Більшість з них не заперечують, що сама еволюція є процесом зростання знання. Проте питання полягає у тому, чи вкладають сучасні дослідники інваріантний зміст в термін «знання»?

Міждисциплінарний синтез при розгляді феномену знання потрібен з урахуванням того, що у сучасних епістемологічних дослідженнях мають місце чотири підходи до аналізу сутності знання. Перший підхід розглядає проблему знання з точки зору того, як індивіди отримують знання про реальність? Такий підхід властивий К. Попперу та його послідовникам. Другий підхід орієнтований на розуміння того, яким чином індивіди формують картину світу та у чому полягають зв'язки, якщо вони взагалі існують, цієї картини зі світом об'єктів? Подібний підхід можна назвати проблемою Платона – Д. Юма – І. Канта; він займає провідне місце у розвитку західної епістемологічної традиції. Розгляду саме цієї проблеми приділив головну увагу К. Лоренц, ідеї якого було покладено в основу сучасної еволюційної епістемології. Третій підхід акцентує увагу на тому, як формується картина світу та яким чином, у свою чергу, суб'єкт здійснює зворотний вплив на реконструкцію реального світу? Нарешті, існує епістемологічна проблема К. Леві-Стросса: яким чином індивідуальна картина світу виникає з урахуванням соціаль-

ного контексту, та, навпаки, як формуються погляди на реальність, що набула змін завдяки діяльності індивіда? [4, с. 168–169].

Можливість застосування міждисциплінарного підходу до еволюційного аналізу когнітивних систем зумовлена також певними паралелями між еволюційною епістемологією та сучасною теорією систем. Фундаментальним принципом системно-теоретичних поглядів є принцип ізоморфії структурних та функціональних законів для усіх рівнів організації, який по суті є тотожним динамічному підходу до розгляду реальності, покладеним в основу еволюційної епістемології. Теорія систем вдосконалила теоретичні уявлення про динамічну організацію універсуму: кожен з рівнів реальності пов'язаний з певною стадією комплексної єдності, що впорядковується відповідними елементами. Використовуючи цю ідею, еволюційна епістемологія наголошує, на тому, що тим інваріантним принципом, який проходить «червоною ниткою» через усі рівні організації універсуму, є саме еволюція. Динамічна взаємодія ієрархічно впорядкованих систем є рушійною силою структурної організації природи. Подібні взаємні відношення знаходять своє втілення в еволюції. У цьому смислі еволюція виглядає як «динамічний принцип, що знаходиться в основі усіх рівнів реальності» [10, с. 12].

Звідси стає зрозумілим, чому еволюційна епістемологія намагається пояснити сутність когнітивного апарату людини з еволюціоністських позицій. Внаслідок того, що оточуючий людину світ, як і сама людина, є наслідками єдиного процесу еволюції, то у такому випадку відповідність, або ізоморфія між структурами зовнішнього світу та суб'єктивність людини також повинна бути пояснена з позицій еволюціонізму. У даному контексті еволюція когнітивного апарату людини, тобто тотальність інформації та механізми процесів пізнання в органічних системах виглядають як процеси адаптації. Шляхом адаптації до реальності живі системи акумулюють інформацію про своє оточуюче середовище й, відповідно, репродукують в суб'єктивному вигляді структуру зовнішнього світу.

Принцип міждисциплінарності дозволяє розглянути адаптаційні процеси органічних систем в контексті ще одного базового поняття – інформації. Зазначимо, що специфіка тлумачення даного терміну в сучасній еволюційній епістемології несе у собі значне етологічне навантаження та пов'язана з фундаментальними ідеями видатного етолога, епістемолога К. Лоренца.

По-перше, поняття «інформація» та «знання» у відповідності з етологічною традицією розглядаються як корелятивні. Подібне твердження зумовлено тим, що як знання, так й інформація відображають впорядковані структури оточуючого світу й, як наслідок, знаходять втілення у відповідній організації фенотипу. Інформація та знання з еволюційного ракурсу розгляду експлікують взаємозв'язок між упорядкованістю оточуючого світу та відповідною організацією живих систем.

По-друге, К. Лоренц вкладає у поняття «інформація» зміст, який дещо відрізняється від поширеного розуміння. В останньому випадку домінуюча увага приділяється прагматично-технологічному аспекту

інформації, внаслідок чого втрачається первинний смисл цього слова, який, до речі все ще зберігся у побутовій англійській мові, у якій слово інформація використовується як засіб забезпечення розширення індивідуального знання. В той час, коли традиційний підхід, орієнтований на дослідження механізмів отримання інформації, пріоритетну увагу приділяє її трансмісії й трансформації, що здійснюється у відповідності з певними алгоритмічними правилами, то для етологічного підходу характерно дослідження інформації у межах живих систем в контексті процесів їх самоорганізації, під час яких генерується принципово нова інформація, що забезпечує головну мету – забезпечення життєдіяльності живої системи.

Виходячи з цих базових етологічних ідей, в сучасній еволюційній епістемології розглядаються три рівня інформації. Перший рівень – генетична інформація. Незважаючи на, що це найбільш елементарний рівень, він втім наглядно демонструє головну характеристику інформаційного процесу – отримання та оцінку інформації, яка повинна слугувати переходу живої системи на більш високий рівень структурної впорядкованості. У ході адаптації до оточуючого середовища організми у певному сенсі репродукують її якісні характеристики, тобто вони накопичують інформацію про своє оточуюче середовище. Подібна інформація передається із покоління в покоління як генетична інформація. Атрибути оточуючого середовища, що є базовими для життєзабезпечення організму, засвоюються у процесі проб та помилок, кодується та передаються наступним поколінням. Другий рівень інформації потребує особливої системи для засвоєння та зберігання інформації – центральної нервової системи. Нейродинамічна інформація суттєво відрізняється від генетичної інформації саме тому, що вона дає можливість організму засвоювати та накопичувати інформацію про певні індивідуальні ситуації, що виникають у оточуючому середовищі. Проте індивідуально засвоєна нейродинамічна інформація ще не може бути розглянута як інтелектуальна інформація. Тільки на третьому рівні інформації виглядає як основа для людського знання та свідомих дій; в межах актуального суб'єктивного людського знання інтелектуальна інформація набуває ознак певних законів мислення [6, с. 158–161].

Важливою складовою еволюційної міждисциплінарної програми дослідження когнітивних систем є генетична епістемологія видатного психолога Ж. Піаже. На його думку, поняття знання, інтелекту та адаптації є корелятивними. Адаптація наукового знання до реальності та індивідуального інтелекту до свого оточуючого середовища мають суттєві спільні риси, що дає підстави для паралельного розгляду біологічної теорії адаптації, психологічних теорій інтелекту та епістемологічних теорій знання. Проводячи аналогію між неодарвінізмом, моделлю проб та помилок і прагматизмом, Ж. Піаже приходять до висновку, що до тих пір, поки адаптація інтерпретується як наслідок досвіду, тобто як форма взаємодії суб'єкту зі світом, про адаптивний характер знання мови вести немає сенсу. Причину цього Ж. Піаже вбачає в орієнтації біології на розгляд

уроджених структур знання, зміст яких залежить від індивідуального досвіду. Насправді, все те, що пізнано, з необхідністю відображає потенційні структури, жодна структура не існує без змісту, тому актуалізація структури детермінована попереднім функціонуванням організмів, що, у свою чергу, дає початок новим конструкціям. Подібно тому, як морфогенез виглядає у формі епігенеза, точно так когнітивні структури детерміновані своїм функціонуванням [7, с. 31]. Саме це пояснює, чому Ж. Піаже намагається розглядати еволюцію не тільки форм, але також еволюцію поведінки.

Нарешті, ще одним проявом міждисциплінарного характеру сучасної еволюційної епістемології є еволюційні погляди у галузі лінгвістики. З точки зору еволюційної програми дослідження когнітивних систем, людські гени несуть у собі здатність до засвоєння мови, а також певні детермінанти, що стимулюють подібне засвоєння, у той час, як загальноприйняті смислові значення мови передаються негенетичним засобом шляхом навчання та пізнання [2, с. 91]. Ця теза співвідноситься з лінгвістичним підходом до універсальної моделі граматики, розробленої видатним лінгвістом Н. Хомським, який обґрунтовував положення про те, що людська здатність до мови базується на уроджених структурах, тобто на генетично укорінених потенціалах мови. Універсальна грамика мови зумовлює спеціальні прояви мови, тобто будь-яка мова є модифікацією цієї елементарної структури, у той час як їх відмінність зумовлена впливом культури, соціальними обставинами.

Таким чином, наведена аргументація дозволяє зробити висновок, що еволюційну епістемологію на сучасному етапі її розвитку доцільно розглядати як еволюційну міждисциплінарну дослідницьку програму, яка об'єднує у своїй дисциплінарній матриці ідеї еволюційної біології, етології, теорії систем, психології, лінгвістики тощо.

Бібліографічні посилання

1. **Callebaut W.** Evolutionary epistemology today: converging views from philosophy, the natural and the social sciences [Text] / W. Callebaut, R. Pinxten // Evolutionary epistemology: a multiparadigm program. – P. 3–56.
2. **Hooket C. D.** The origin of speech [Text] / C. D. Hooket // Scientist of America. – 1960. – Vol. 20. – № 1. – P. 89–96.
3. **Kaspar R. A.** A short introduction to the biological principles of evolutionary epistemology [Text] / R. A. Kaspar // Concepts and approaches in evolutionary epistemology: towards an evolutionary theory of knowledge. – P. 51–67.
4. **Lewontin R.** Organism and environment [Text] / R. Lewontin // Learning, development and culture. Essays in evolutionary epistemology. – P. 168–169.
5. **O'Hear A.** Has the evolutionary theory relevance to philosophy? [Text] / A. O'Hear // Ratio. – Oxford, 1987. – Vol. 29. – № 1. – P. 16–35.
6. **Oeser E.** The evolution of scientific method [Text] / E. Oeser // Concepts and approaches in evolutionary epistemology: towards an evolutionary theory of knowledge. – P. 149–184.

7. **Piagets J.** Genetic epistemology [Text] / J. Piagets. – N.Y.: Columbia university press, 1970. – 229 p.
8. **Plotkin H. C.** Evolutionary epistemology and evolutionary theory [Text] / H. C. Plotkin // Learning, development and culture. Essays in evolutionary epistemology / Ed. by H. C. Plotkin. – N.Y.: J. Willey and sons Ltd., 1982. – P. 3–13.
9. **Vandamme P.** Language and evolutionary of dynamic epistemology [Text] / P. Vandamme // Evolutionary epistemology: a multiparadigm program / Ed. By W. Callebaut, R. Pinxten. – Dordrecht: D. Reidel publishing company, 1987. – P. 365–380.
10. **Wuketits F. M.** Evolutionary epistemology – a challenge to science and philosophy [Text] / F. M. Wuketits // Concepts and approaches in evolutionary epistemology: towards an evolutionary theory of knowledge / Ed. by F. M. Wuketits. – Dordrecht: D. Reidel publishing company, 1984. – P. 4–15.

Надійшла до редколегії 21.01.11

УДК 37.013.73

И. Г. Утюж

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

ИНТЕРПРЕТАЦИЯ СОЦИОКУЛЬТУРНОГО И ЦИВИЛИЗАЦИОННОГО СМЫСЛОВ ОБРАЗОВАНИЯ

Розглядаються соціокультурний та цивілізаційний підходи до освіти. Обґрунтовується транзитивність освіти в рамках цивілізаційної парадигми.
Ключові слова: цінність, освіта, цивілізація, культура, парадигма.

Рассматриваются социокультурный и цивилизационный подходы в образовании. Обосновывается транзитивность образования в рамках цивилизационной парадигмы.

Ключевые слова: ценность, образование, цивилизация, культура, парадигма.

In the article cultural and civilization approaches are examined in education. Transitivity of education is grounded within the framework of civilization paradigm.

Keywords: education, civilization, culture, paradigm.

Социокультурный подход в образовании связан с воспроизводством культуры, значимых ценностей общества, обеспечивающих преемственность поколений, и исходящий из принципов «единства времени», «единства места» и «единства действий». Однако, ограничиваясь рассмотрением образования как социокультурной парадигмы, невозможно объяснить многие феномены, формирующиеся под влиянием современ-